

El retaule de Santa Maria de Blanes en un dibuix de Narcís Oliva de 1936, el mateix any de la seva destrucció

El retaule de l'altar major de la parròquia de Blanes, un tresor perdut

Ferran Gómez

No és cap secret que l'art barroc català és un tema poc estudiat i en general mal conegut. L'època del barroc (amb tota la seva producció artística) va gaudir d'una important i nombrosa incidència a tot el Principat. Aquesta desconexió ve donada en gran mesura (sobretot dins l'àmbit de l'art barroc religiós) pel gran extermini d'obres que es va dur a terme durant la guerra civil espanyola. La vila de Blanes no es va lliurar d'aquest extermini i el retaule de l'altar major de l'església de Blanes fou una més de les moltes pèrdues que el patrimoni artístic català va patir.

El retaule fou construït al s. XVII gràcies a la col·laboració i esforç de tots els blanencs, i guarní l'altar major de la parròquia de Blanes fins al 1936, quan la incongruència i la intolerància d'una guerra civil provocaren la seva desaparició.

De la historiografia blanenca voldria destacar les aportacions que a aquest tema fan dues monogràfiques sobre la parròquia de Santa Maria de Blanes (vegeu bibliografia). La primera és de Vicenç Coma i Soley i data de 1941, la segona, més moderna, és obra de Josep M. Marquès i Jaume Reixach i data de 1993. L'obra de V. Coma i Soley té el valor d'oferir-nos una breu descripció iconogràfica del retaule, mentre que l'obra de Josep M. Marquès i Jaume Reixach ens fa una breu però clarificadora explicació sobre la història del retaule. Una aportació més moderna i molt interessant la fa Jesús Crous i Collell, gran coneixedor de la història de la vila de Blanes, a la seva obra *Blanes. Cronologia històrica. S. III a.C. - S. XX*. Obra publicada l'abril de 1994 (vegeu bibliografia). Aquesta obra és molt interessant ja que l'autor (com a testimoni de l'època) ens fa una acurada explicació de la destrucció de l'església (amb

retaula inclòs) el 1936. Aquesta explicació ve acompanyada de fotografies de l'interior del temple abans de la destrucció, així com altres fotografies de l'església ja cremada.

El tresor perdut

El retaule presentava una estructura amb planta poligonal, sòcol, banc, dos cossos, àtic i cinc carrers, amb el central una mica més ample que els altres. En aquest carrer central, l'ampli manifestador trenca el banc i envaeix el primer cos. Això atorga certa verticalitat al conjunt, tot i que el retaule presenta una certa tendència a ser més horitzontal que vertical (segurament per poder cobrir tota l'amplada de l'absis).

La imatge originària de la fornícula central fou substituïda per una altra el 1889. El retaule és d'iconografia marcadament mariana, tal com ho és la pròpia advocació de l'església.

El sòcol presenta un escut amb l'emblema marià tant al costat de l'evangeli com al de l'epístola. Aquests escuts flanquegen l'altar, que presenta 5 grades amb motius ornamentals i vegetals.

A banda i banda, separades per pilastres adossades, trobem dues obertures per les quals, segurament, es devia poder accedir al cambril principal a besar la planta de la imatge. En el banc trobem, al carrer central, el manifestador on apareix, dins un marc ovalat, un bust de Nostre Senyor Jesucrist, amb el calze a la mà dreta. Als costats del manifestador, en marcs el·líptics, apareixen relleus de temes marians i figures de sants.

A la part de l'evangeli tenim d'esquerra a dreta, i coincidint amb l'eix de la columna salomònica que es troba al primer cos, la imatge de sant Joan Evangelista. Al seu costat, en un marc el·líptic, trobem el naixement de la Verge. A continuació tenim, sota la columna salomònica del primer bloc, la figura de sant Jaume (segons V. Coma i Soley) però crec que podria ésser més aviat la de sant Pere. Al seu costat, dins un marc ovalat, trobem el tema de les noces de la Verge.

A la part de l'epístola trobem, dins un marc ovalat, el tema de l'Encarnació. A continuació trobem la figura de sant Pau, ja que aquesta se sol ubicar a la part de l'epístola i la de sant Pere a la part de l'evangeli. Al

seu costat, dins un marc el·líptic, tenim el tema de la visita de la Verge Maria a santa Elisabeth i, per últim, al seu costat la imatge de sant Tadeu.

Els dos cossos presenten fornícules amb figures exemptes als segons carrers mentre que els primers carrers laterals presenten marcs rectangulars amb relleus en el seu interior. Al primer cas trobem, al costat de l'evangeli, d'esquerra a dreta de l'espectador, la imatge de sant Narcís, bisbe de Girona. Al seu costat trobem l'escena de la visita dels pastors.

Dos àngels guardians flanquegen la imatge central de la Verge amb el nen. El cambril, amb la imatge al seu interior, queda més elevat i trenca amb l'entaulament envaint el segon cos. Encara en aquest primer cos, a la part de l'epístola, tenim el tema de l'Epifania. Al costat d'aquesta escena trobem una fornícula amb la imatge de sant Tomàs de Villanueva.

Al segon cos tenim, al costat de l'evangeli, la imatge de santa Cecília i, al seu costat, la resurrecció de Crist. Al carrer central trobem el cambril amb la imatge de Crist nen al seu interior. El nen porta el globus terraquí amb una creu a la part superior simbolitzant el triomf del Cristianisme a tot el món. Al costat de l'epístola tenim l'ascensió del Senyor i al seu costat, dins una fornícula, apareix la imatge de santa Caterina.

A l'àtic, formant el remat central, apareix la figura del Pare Etern. Per sota seu trobem un cambril amb el tema de la Coronació de la Verge. Flanquejant aquesta escena apareixen les figures de sant Pere a la part de l'evangeli i sant Pau a la part de l'epístola. Al costat d'aquestes dues figures trobem representats dins medallons els bustos de sant Joan Baptista, al costat de sant Pere, i el de sant Antoni de Pàdua, al costat de sant Pau.

Un cop vistos quins són els sants i els temes que hi apareixen, podem dir que alguns d'aquests sants són de devoció local, però que d'altres solen ser sants habituals dins de la retaulística barroca.

Notícies documentals:

Cap a 1860 es consuma la recuperació, no tan sols a Barcelona sinó també a tot el Principat, de la crisi que va suposar la sublevació de Catalunya, davant la política d'Olivares. La reacti-

vació econòmica d'aquest període no parteix de les grans ciutats com Barcelona, sinó del camp, de les viles i d'alguns ports en què llur activitat comercial creix, especialment el de Mataró. Per exemple, mentre que el port més important de Castella (Sevilla) entre 1680 i 1700 reduïa els seus ingressos a la meitat, Barcelona, que no era l'únic port català (Mataró, Salou, Blanes, etc.), duplicaren la xifra de 5.800 a 10.000 lliures barceloneses(1). Així, doncs, sembla que cap a aquestes dates Blanes va iniciar una restauració econòmica.

En aquest marc de prosperitat econòmica per a la vila, ens arriben les primeres notícies documentals de què gaudim sobre el retaule. Segons informació oral proporcionada per Jesús Crous i Collell(2) a la «Consueta» de la parròquia es troben uns documents que ens diuen que cap a 1688 ja es comença a parlar de la voluntat de guarnir l'altar major amb un retaule.

Al llibre d'actes de la Universitat de Blanes(3) amb data de 7 de desembre de 1962, els jurats acorden que es donin al rector Francesc Poch i Alemany cent lliures barceloneses a compte de les 400 que es donaran per contribuir a la construcció del retaule de l'altar major de l'església parroquial. Transcrivim aquesta acta:

Die 7 Desembre 1692.

Convocada i congregada la Universitat de la vila de Blanes en la casa de la vila...

An proposat los senyors jurats de la nostra vila li donarien al Sr. Mossèn Francesc Poch i Alemany lo que li han promès per la fàbrica del retaule ha resolt lo consell que se li donian Cent lliures cada any de las tavas y sinó arriben a cent lliures que los Srs. Jurats las hi donien de diners comtats y lo de las tavas ha de durar quatre anys: auran donades quatre centes lliures per lo Retaule Major de Sta. María Sra. de la Nostra vila de Blanes. Vulga la veuram tots acabat y daurat per gloria de Maria Santissima.

En aquest mateix llibre d'actes de la Universitat amb data de 15 de febrer de 1693 trobem aquesta altra acta(4):

15 de febrer de 1693.

Convocada y congregada la Universitat de la vila de Blanes y singulars personatges del Consell de Coranta a so de trompeta y campana en la casa de la Nostra vila

...dispositio dels senyors jurats y la carn se tomia a nal preu de l'any passat que es a quatre sous y mig y además que posiem tres diners més que son 4 sous per cuixa de moltó y la carn grossera a rahó de tres sous y tres diners son per daurar lo retaule major de la mare de Dèu.

Sembla que cap al febrer de 1693 el retaule es devia estar daurant o a punt de daurar-lo. Si tenim en compte que el retaule era de dimensions considerables (la qual cosa comportaria un temps relativament llarg de construcció). La donació de 400 lliures per part de la Universitat no respondria a una donació per iniciar les obres, sinó que es tractaria d'una donació que podria estar destinada a un dels darrers pagaments de l'escultor o a un dels primers pagaments del daurador, ja que s'hauria finalitzat l'obra constructiva i el retaule es procedia llavors a daurar-lo. Si tenim en compte totes aquestes dades podríem proposar com a dates hipotètiques i aproximades 1689-1690 per a l'inici de la construcció del retaule (basant-nos en la informació oral de J. Crous i Collell sobre la notícia documental abans esmentada de la «Consuetudina» de la Parròquia).

El retaule es finalitzaria al final de 1692 i seria daurat el 1693, tal com ens ho indica l'acta a dalt transcrita així com dues notícies documentals que hem trobat als manuals notariais.

La primera data del 21 de gener de 1693 i es tracta d'una multa imposada per no pagar un dels terminis d'un arrendament(5).

Notari: Francisco Rovira.

XXI Gener 1693

...Arrendamentum se li donaran al rector de la nostra vila Francesc Poch i Alemany, vuit lliures per la obra del Retaule de l'Alta Major.

Com veiem, el redactat no ens especifica si aquesta donació va destinada a la construcció del retaule o bé és una aportació del pagament del daurat, tal com s'especifica per exemple a l'acta del 15 de febrer de 1693 del llibre de la Universitat, on ens diu que la donació seria «per daurar lo retaule major de la Mare de Dèu». Als mateixos manuals notariais amb data de 15 de juny de 1693 transcrivim la següent acta(6).

Arrendamentum de la carnisseria 15 juny 1693.

Mitja cuaresma 1693 fins mitja cuaresma de 1694.

De Pasqua a Sant Joan haurà de matar y vendre anyells al preu de moltó. Cada diumenge y festa de Pasqua a Sant Joan haurà de matar un moltó gros a coneguda dels honors jurats sota pena de 3 lliures aplicadores la meitad a l'obra del retaule de l'església parroquial de nostra dita vila i l'altre meitad... tres diners per carnisseria tant de moltó y anyell per l'obra de daurar lo retaule major de la església de dita vila y perquè dit efecte tinga obligació de donar compte cada setmana lo tal arrendatari de las carns que hauria venut al rector F. Poch y Alemany y així mateix pagarli los dits dos diners per carnisseria tant d'ovella carns de moltó y anyell a l'efecte de que hagia de servir per la fàbrica de daurar lo retaule major de l'altar major.

Així, doncs, suposem que cap al juny de 1693 es devia estar daurant el producte i que cap al 1694 ja devia estar finalitzat, ja que les multes d'arrendament no desapareixen en els manuals notariais, però el seu benefici es fa aportar a una altra mena de despeses que no tenen res a veure amb el retaule.

El contracte i les condicions

El client de l'obra sembla que fou un client col·lectiu, si bé sovint els qui firmen el contracte solen ser el rector i altres sacerdots, és evident que l'aportació econòmica per cobrir aquesta despesa és aportada per la comunitat parroquial (és a dir, el poble de Blanes). Podria ser que fos aquest el cas, ja que la Universitat de la vila, per mitjà dels jurats i els notaris, desenvolupen una paper important en la recaptació de fons per sufragar l'obra. Així, pot arribar-se a la conclusió que, si no totalment, almenys en bona part, seria sufragat per impostos especials destinats a aquest efecte.

El contracte no s'ha conservat i, per tant, no coneixem les seves condicions però, segurament, se li degueren fer algunes especificacions a l'escultor, per exemple que el retaule havia de cobrir tota l'amplada de la capçalera (tal com succeïa), així com també se li degueren indicar la presència d'alguns sants de devoció local, com santa Caterina. Per altra banda, el preu a pagar per la construcció del retaule podia oscil·lar molt segons la mida, major o menor complexitat arquitectò-

nica, nombre de figures en relleu, etc.

El pagament sempre es feia en diferents terminis i es donava una quantitat quan es firmava el contracte.

De vegades es feien dos contractes: un per a l'escultor i l'altre per al daurador. El preu de l'obra del daurador solia ser més elevat que el de l'obra arquitectònica i escultòrica.

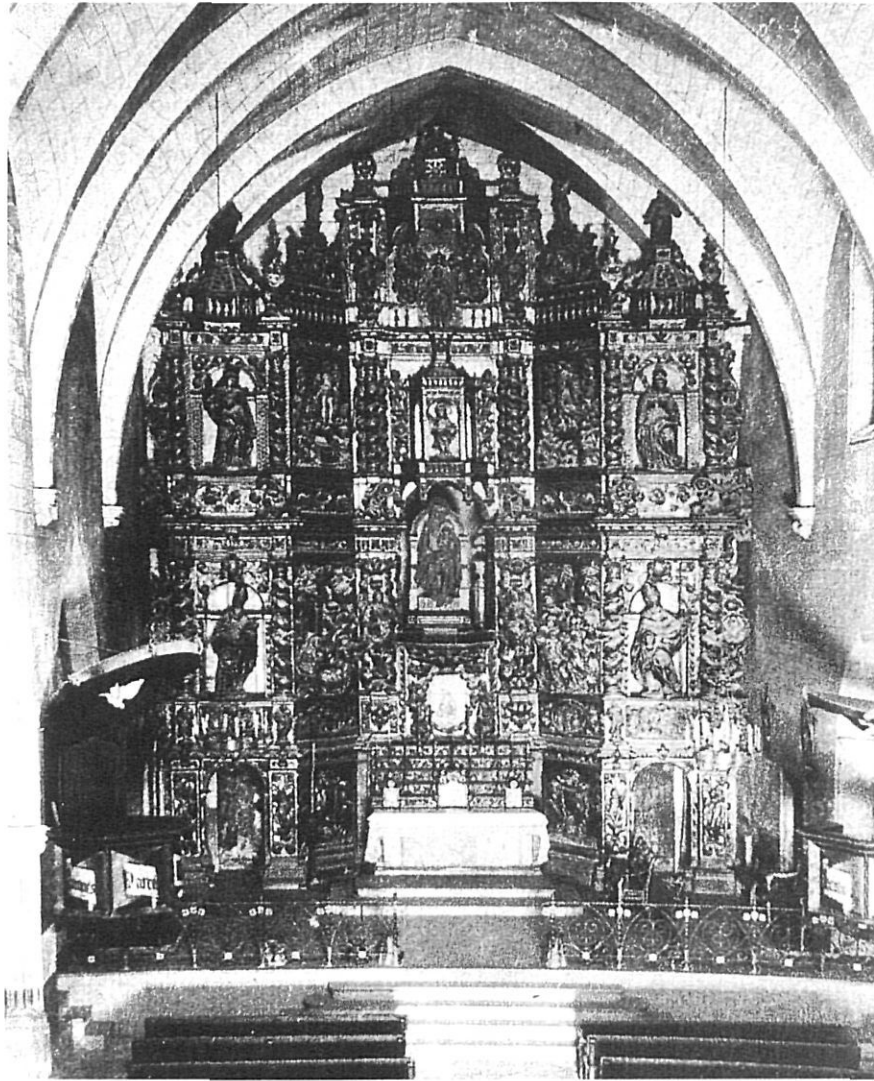
La duració de les obres varia molt d'uns retaules a altres i està en funció no tan sols de les dimensions de l'obra, sinó també del taller i de les circumstàncies econòmiques del client. Malgrat tot, en el nostre cas hem aportat unes dates hipotètiques per a l'inici de l'obra i per al daurat, que correspondrien a un període d'execució relativament ràpid.

Per les dimensions de l'obra és molt possible que es construís a Blanes mateix. Això era molt normal quan l'obra era de grans dimensions llavors l'escultor es traslladava fins a la vila.

De l'autoria hem de dir que ens és desconegut l'autor i el daurador, ja que no s'ha conservat ni el contracte, ni l'obra, ni s'ha trobat cap document que al·ludeixi directament el tema. És molt difícil aventurar-se a establir una possible autoria, tot i així voldria assenyalar que hi ha certes semblances estilístiques entre el retaule de l'altar major de l'església de Blanes i el retaule major del Santuari de la Gleva, obra de Pau Sunyer i que fou construït entre 1683 i 1688. Caldria un profund estudi comparatiu per tal de resoldre si es tracta del mateix autor o taller. Deixo oberta aquesta possibilitat que, repeteixo, caldria analitzar amb profunditat.

Crònica d'una destrucció

La desaparició del retaule de l'altar major de Santa Maria de Blanes fou motivada (com en altres molts casos dins l'art català) per la guerra civil espanyola. L'any 1936. Davant l'anunci de l'açament de les tropes nacionals capitanejades pel general Franco, a Blanes (com en altres poblacions) es va constituir un Comitè Revolucionari. El 21 de juliol, el comitè ordenà a la població l'entrega de les armes. L'endemà un grup de milicians es congregaren a la plaça de l'Església, entraren a la rectoria i obligaren el rector mossèn Antoni Falcó a acompanyar-los a l'Església. Un cop registraren el



Aspecte general del retaule, a l'altar major de la parròquia de Blanes

temple (amb l'excusa de cercar armes amagades), tornaren a la rectoria i obligaren el rector i altres capellans a abandonar-la i a treure's la roba d'ofici. Els dirigents(7) tornaren a l'Església i escamparen benzina per l'interior del temple. Ben aviat, es va veure sortir fum pels finestrals del campanar. Les flames aviat assolaren l'altar major, l'orgue, els altars laterals i les troncs (obra de l'arquitecte A. Gaudí) ja que havien estat ruixades amb benzina.

El foc durà tota la tarda, però des de l'exterior l'incendi no fou gaire espectacular ja que la façana va resistir l'envestida de les flames. Les bigues cremaren lentament fins que, finalment, varen cedir i cap a mitja nit es va sentir un gran terrabastall.

Al cap d'uns dies encara es podia veure sortir fum de les runes de l'Església. Els milicians encara volien derriuir la torre del campanar i la façana, però

el llavors alcalde de Blanes, J. Vieta, no ho va permetre i demanà ajut a la Generalitat, que envià uns mossos a fi de deturar la destrucció. Els milicians havien buscat un hipotètic tresor del qual parla un document a la rectoria(8). Però l'únic tresor era l'or del retaule i ells mateixos l'havien cremat.

La pèrdua fou enorme. No voldria deixar d'incloure una breu descripció de l'interior del temple perquè ens puguem fer una idea del que es va perdre: era un dels temples més bonics de la comarca. Destacaven la proporció de la nau central i l'elegant austeritat de les seves columnes, així com la volta de creueria que substituï el primitiu sostre artesanat. Però allò que impressionava més del seu interior era el retaule barroc de l'altar major i les dues torres que Antoni Gaudí va dissenyar per a la Parròquia. El temple tenia, a més a més, ben bé disset altars,

gairebé tots amb retaule daurat(9). Tot va desaparèixer. Algunes fotografies i el record dels blanencs que el van veure és l'únic que ens queda.

A fi de poder aconseguir ajudes de l'Estat després de la guerra, el bisbat de Girona, de la mà del bisbe Cartañà, demanà als rectors de les diferents parròquies de la comarca que realitzessin un inventari de les destrosses per tal d'avaluar les pèrdues. Així, trobem que al «Boletín Oficial eclesiástico del Obispado de Gerona» 39/40 ens diu que el valor de la destrossa de l'altar major es pot calcular en uns quatre milions vuit-centes cinquanta mil pessetes l'any 1936. El butlletí també ens informa que (segons factures perdudes) el daurat era de gran qualitat i s'havia calculat un gruix de 2,5 - 3 mm. Tot aquest conjunt arquitectònic i artístic fou el veritable tresor que es va perdre.

Ferran Gómez Martínez és historiador.

Notes

- (1) VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. I. Barcelona. De. 62, 1973.
- (2) Entrevista a Jesús Crous i Collell. Abril 1996.
- (3) Llibre d'actes de la Universitat de la vila de Blanes 1680-1702. Acta del 7 de desembre de 1692.
- (4) Llibre d'actes de la Universitat de la vila de Blanes 1680-1702. Acta del 15 de febrer de 1693.
- (5) Actes dels Manuals Notarials de la vila núm. 226. Acta del 21 de gener de 1693. Full 31 i 32. Arxiu Històric de Girona.
- (6) Acta dels Manuals Notarials de la vila de Blanes núm. 226. Acta del 15 de juny de 1693. Full 125/127. Arxiu Històric de Girona.
- (7) Encapçalats per algú de Blanes tots els altres segurament eren gent de Salt, ja que, quan a Blanes s'havia de dur a terme un acte revolucionari d'aquesta mena, cridaven el comitè revolucionari de Salt i els de Salt feien el mateix i cridaven el comitè de Blanes perquè anès a Salt.
- (8) CROUS i COLLELL, Jesús: *Blanes. Cronologia històrica*. S. III a.C./S. XX, pàg. 377 i 378.
- (9) MARQUÈS, Josep M. i REIXACH, Jaume. *La Parròquia de Santa Maria de Blanes*.

Bibliografia

- COMA i SOLEY, Vicenç. *Santa Maria de Blanes*. Balmes, 1941.
- CROUS i COLLELL, Jesús. *Blanes. Cronologia històrica*. S. III a.C./S. XX. Blanes. Ajuntament de Blanes, 1994.
- MARQUÈS, Josep M. i REIXACH, Jaume. *La Parròquia de Santa Maria de Blanes*. Girona. L'Eix Editorial, 1993. Col·lecció Sant Feliu.